

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології
Кафедра логопедії та спеціальних методик

Дипломна робота
магістра

з теми: «**Корекція порушень фонетичного боку мовлення у дітей
засобами логоритміки**»

Виконала: студентка 2 курсу, групи
Kor11-M19 з
Спеціальності 016 Спеціальна освіта
Логопедія. Спеціальна психологія
Пропади́ста Ольга Володимирівна
Керівник:
Ткач О.М., кандидат педагогічних
наук, старший викладач

Кам'янець-Подільський – 2020 року

ЗМІСТ

ВСТУП	
РОЗДІЛ I. СУЧАСНІ НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ПЕРЕДУМОВ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	
1.1. Поняття передумов формування мовлення у науковій літературі	
1.2. Роль ритмічних здібностей у процесі розвитку мовлення дитини	
1.3. Порушення ритмічних здібностей при логопатіях та методичні підходи до усунення цих порушень.....	
РОЗДІЛ II. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ РИТМІЧНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ФОНЕТИЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ	
2.1. Обґрунтування методики експериментального дослідження.....	
2.2. Аналіз отриманих результатів.....	
РОЗДІЛ III. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА МЕТОДИКА КОРЕКЦІЇ ФОНЕТИЧНОЇ СТОРОНИ МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	
3.1. Методичні засади корекційної роботи з розвитку у дошкільників з порушеннями мовлення ритмічних здібностей.....	
3.2. Апробація формуючої методики та аналіз результатів.....	
ВИСНОВКИ	
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасний стан модернізації спеціальної освіти в Україні характеризується об'єднанням наукових пошуків і зусиль, посиленою увагою до поглибленого вивчення особливостей загального, психічного і мовленнєвого розвитку дітей з порушеннями розвитку з метою забезпечення індивідуальної траєкторії розвитку кожної дитини з урахуванням її психофізичних особливостей, можливостей, здібностей, інтересів тощо. Це вимагає від спеціалістів усіх галузей супроводу дітей, пошуку нових ідей, методологій і технологій ефективної допомоги, підтримки та максимально можливого розвитку дитини для її успішного соціального й особистісного становлення.

У працях П.К. Анохіна, В.І. Бондаря, Л.С. Виготського, С.Ю. Коноплястої, Л.В. Кузнецової, В.В. Лебединського, В.І. Лубовського, О.Р. Лурія, І.І. Мамайчук, В.Г. Петрової, В.М. Синьова, В.В. Тарасун, Л.І. Фомічової, М.К. Шеремет та інших науковців комплексне дослідження порушень розвитку стає загальнозначущою проблемою суспільства з огляду на стрімке збільшення дітей з проблемами психофізичного розвитку, спричиненого впливом негативних екологічних, соціально-економічних, демографічних та внутрішніх біологічних чинників, які ускладнюють або унеможливають їх соціально-психологічну адаптацію, входження в освітній простір і майбутнє професійне самовизначення [9; 34; 54; 101; 207; 219; 256].

Ця проблема є актуальною для дошкільників із порушеннями мовлення, оскільки сьогодні в Україні спостерігається тенденція до зростання кількості дітей із важкими порушеннями мовлення. Цей факт вимагає перегляду методів і форм виховання та навчання зазначеної категорії дітей (С.Ю. Конопляста, З.П. Ленів, Л.В. Лопатіна, Н.В. Манько, І.С. Марченко, Н.Г. Пахомова, О.Г. Приходько, В.В. Тарасун, В.В. Тищенко, М.К. Шеремет, Д.І. Шульженко та ін.) [113; 127; 140; 143; 173; 224; 254; 258]. Сьогодні досить гострою проблемою логопедичної науки є проблема дизартрії, корекція якої має важливе медико-педагогічне, психологічне та соціальне значення.

Складність мовленнєвого дефекту при дизартрії визначається не тільки зовнішніми, складними морфологічними й функціональними порушеннями (мовлення, дихання, ковтання тощо), але й соціальною та психологічною напруженістю, комунікативним дискомфортом, труднощами особистісної та соціальної адаптації (О.С. Алмазова, О.М. Вінарська, В.О. Кондратенко, Л.В. Лопатіна, О.М. Мастюкова, Г.П. Мозгова, М.С. Моргуліс, Н.Г. Пахомова, Л.О. Позднякова, К.О. Семенова, В.В. Тарасун, М.К. Шеремет). Тому такі діти є об'єктами ґрунтовних наукових досліджень у галузі логопедії, психокорекційної педагогіки, спеціальної та соціальної психології [6; 46; 97; 128; 144; 147; 173; 203; 220; 254].

На сучасному етапі проблема дизартрії дитячого віку інтенсивно розробляється в клінічному, нейролінгвістичному, психолого-педагогічному напрямках. Найбільш досконало вона досліджена у дітей із церебральним паралічем (М.Б. Ейдінова, О.М. Правдіна-Вінарська, 1959; І.І. Панченко, 1974; К.О. Семенова, 1976; Г.В. Бабіна, 1978; О.М. Мастюкова, 1985; О.Г. Приходько 2006; О.Ф. Архіпова, 2007 та ін.). У зарубіжній літературі ця проблема представлена працями G. Vohme (1966), M. Climent, T.E. Twitchell (1959), R.D. Neilson, N.O. Dwer (1984) [124, с.124].

Проблема вивчення складових просодичної сторони мовлення є предметом досліджень у лінгвістиці, психолінгвістиці (В.О. Артемов, В.І. Бельтюков, Л.Н. Блохіна, Л.В. Бондарко, О.А. Бризгунова, І.О. Зимня, О.І. Ісеніна, М.І. Красногорський, М.С. Трубецької, С.Н. Цейтлін, Н.В. Черемисіна, Л.В. Щерба та ін.) та в логопедії (О.Ф. Архіпова, Л.І. Белякова, О.П. Єрмакова, О.В. Лаврова, Л.В. Лопатіна, О.С. Орлова, І.О. Поварова, Л.О. Позднякова, Р.К. Потапова, О.Ю. Ромась, З.Н. Серебрякова, А.Ф. Чернопольська, Г.В. Чиркіна, М.К. Шеремет, А.В. Ястребова та ін.). Актуальність цих досліджень зумовлена тим, що саме просодичні характеристики забезпечують інтонаційну виразність мовлення та відіграють важливу роль у відтворенні комунікативної функції мовлення.

Саме за допомогою просодичних компонентів людина передає не тільки інформацію, але і свій емоційний стан [55, с.166].

У логопедії просодичну сторону мовлення розглядають зазвичай у структурі дефекту при заїканні (Л.І. Белякова, О.О. Дьякова, В.О. Кондратенко) [25; 97]. Автори зазначають, що просодія відноситься до акустичних характеристик усного мовлення і включає такі компоненти, як темп, ритм, темпоритмічна організація, пауза, інтенсивність, тон мовлення [55, с.168].

Але порушення темпоритмічного оформлення мовлення входить до структури багатьох мовленнєвих порушень, зокрема дизартрії. Монологічне мовлення дітей цієї нозології немодульоване, невиразне, змінюється його темп, страждає логічний наголос. Як правило, порушена ритмічна сторона мовлення, наявні повтори несудомного характеру [97, с.52].

Аналіз спеціальної літератури засвідчує про недостатню розробленість методичної системи виявлення і подолання порушень просодичної сторони мовлення у дітей дошкільного віку з дизартрією.

Однією з існуючих корекційних методик навчання та виховання дітей з порушеннями мовлення засобами руху, музики та слова є логопедична ритміка.

Г.А. Волкова визначає логопедичну ритміку як одну з форм активної терапії, яка може бути включена у «...реабілітаційну методику виховання, лікування та навчання осіб з різними порушеннями розвитку, особливо стосовно до людей з мовленнєвими патологіями» [51]. Основною метою логоритміки є подолання порушень мовлення шляхом розвитку та корекції рухової сфери.

Уявлення про логоритмічне виховання дітей з проблемами мовлення ґрунтувалося на працях вітчизняних та зарубіжних учених (Н.Г. Александрової, Г.А. Волкової, В.О. Грінер, Е. Жак-Далькроза, В.О. Кондратенко, З.П. Ленів, Т.С. Овчіннікової, Є.В. Оганесян, К. Орфа, Є.Ф. Рау, С.Д. Рудневої, Ю.О. Флоренської та ін.) [5; 51; 63; 78; 239]. Науковці

сформулювали основні принципи здійснення корекційного логоритмічного впливу: урівноваження діяльності нервової системи, точність дозування подразників (темпу, ритму, динаміки музики та слова; узгодження індивідуального та колективного ритму вихованців; розвиток здатності до зосередження; урахування вікових особливостей для здійснення добору матеріалу) [115].

Вищезазначене зумовлює актуальність та необхідність розв'язання проблеми виявлення і подолання порушень просодичної сторони мовлення дітей дошкільного віку, розробки діагностичних і корекційно-розвивальних методик та їх упровадження в систему дошкільної освіти.

Мета дослідження - розробити й науково обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність методики корекції просодичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку з дизартрією.

Для реалізації поставленої мети визначено такі **завдання**:

1. З'ясувати рівень розробки досліджуваної проблеми у лінгвістичній, психолінгвістичній, психолого-педагогічній, спеціальній, науковій та методичній літературі.
2. Визначити та дослідити рівень розвитку просодичної сторони мовлення дітей старшого дошкільного віку з дизартрією.
3. Визначити психолого-педагогічні умови корекції просодичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку з дизартрією засобами логоритміки.
4. Розробити та обґрунтувати зміст методики корекції просодичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку з дизартрією, експериментально довести її ефективність.

Об'єкт дослідження – мовленнєва діяльність дітей старшого дошкільного віку з дизартрією.

Предмет дослідження – методика корекції просодичної сторони мовлення дітей старшого дошкільного віку з дизартрією засобами логопедичної ритміки.

Методи дослідження:

теоретичні: аналіз, систематизація, порівняння та узагальнення різних поглядів на досліджувану проблему в галузі логопедії, корекційної педагогіки, загальної та спеціальної психології, лінгвістики, психолінгвістики з метою визначення стану її розробленості та перспективних напрямів розв'язання;

емпіричні: аналіз анамнестичних даних, психолого-педагогічної документації з метою виявлення особливостей перебігу психомоторного, мовленнєвого розвитку дітей із дизартрією; аналіз бесід, опитування вчителів-логопедів з метою визначення стану особистісної та професійної готовності до роботи з дитиною, яка має дизартрію; психолого-педагогічні експерименти констатувального та формувального характеру для визначення рівнів розвитку просодичної сторони мовлення та перевірки ефективності методики корекційного (логопедичного) впливу на мовленнєвий розвиток у цілому та компоненти просодичної сторони мовлення дітей старшого дошкільного віку з дизартрією зокрема;

методи обробки даних: якісний аналіз та кількісна обробка результатів експерименту за допомогою методів статистики.

Теоретико-методологічною основою дослідження є філософські (Аристотель, Піфагор, Платон), психолого-педагогічні (Л.С. Виготський, М.І. Жинкін, С.Л. Рубінштейн), психолінгвістичні концепції (О.М. Гвоздев, О.М. Леонтьєв, О.О. Леонтьєв, О.Р. Лурія, Є.Ф. Соботович) про місце мови та мовлення; загальнодидактичні принципи педагогічної спадщини (Я.А. Коменський, А.С. Макаренко, В.А. Сухомлинський, Л.М. Толстой, К.Д. Ушинський та ін.); специфічні закономірності розвитку в нормі та при порушеннях онтогенезу (В.І. Бондар, Л.С. Виготський, Р.Є. Левіна, В.І. Лубовський, В.М. Синьов, В.В. Тарасун, М.К. Шеремет); корекційну спрямованість навчання і виховання дітей (Д.І. Азбукін, О.С. Алмазова, Т.О. Власова, О.А. Єкжанова, Л.В. Занков, М.В. Іпполітова, К.С. Лебединська, І.Ю. Левченко, Л.В. Лопатіна, О.М. Мастюкова, О.С. Орлова, В.Г. Петрова, В.М. Синьов, О.А. Стребелева, Г.В. Чиркіна,

Л.І. Фомічова, М.К. Шеремет); науково-методичні дослідження про вплив логопедичної ритміки на результативність корекційно-розвивального навчання (Г.А. Волкова, В.О. Грінер, Е. Жак-Далькроз, Л.Н. Комісарова, В.О. Кондратенко, О.А. Медведєва, Є.В. Оганесян, Є.Ф. Рау, С.Д. Руднєва, Ю.О. Флоренська); гуманітарний підхід у загальній та корекційній педагогіці (В.І. Беляєв, І.Ф. Дементьєва, Г.Ф. Кумаріна, М.І. Мухін, Н.Є. Щуркова).

Наукова новизна результатів дослідження полягає у тому, що:

уперше:

- науково обґрунтовано, розроблено та апробовано методику корекції просодичної сторони мовлення дітей старшого дошкільного віку з дизартрією засобами логопедичної ритміки;

- виявлено рівні розвитку просодичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку з нормою та порушеннями мовленнєвого розвитку (дизартрією);

- визначено психолого-педагогічні умови корекції просодичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку з дизартрією засобами логоритміки;

- розроблено, науково обґрунтовано та експериментально перевірено методику багатоаспектної діагностики мовленнєвого та психомоторного розвитку дітей дошкільного віку;

поглиблено та уточнено:

- дані про психомоторний та мовленнєвий розвиток дітей з дизартрією старшого дошкільного віку;

- подальшого обґрунтування дістали показники, критерії та рівні мовленнєвого розвитку дітей у процесі вікового онтогенезу;

- розширено та конкретизовано дані про особливості мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку з дизартрією.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що розроблена методика корекції просодичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку з дизартрією засобами логопедичної ритміки дає можливість

суттєво підвищити ефективність корекційного (логопедичного) впливу; може стати підґрунтям для вдосконалення навчальних, виховних та корекційних програм спеціальної комплексної методики в системі дошкільного виховання. Експериментальна методика може бути впроваджена в лекційні курси предметів корекційної спрямованості на дефектологічних факультетах ВНЗ, у післядипломній системі підвищення кваліфікації вчителів-логопедів.

Експериментальні бази дослідження: дошкільні заклади освіти № 17, 39,124 м. Чернівці

Публікації. Результати проведеного дослідження висвітлено у Віснику Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Структура та обсяг. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

ВИСНОВКИ

Визначення науково-теоретичних засад корекції просодичної сторони мовлення дітей старшого дошкільного віку з дизартрією засобами логопедичної ритміки та узагальнення результатів проведеного експериментального дослідження дали змогу дійти таких висновків:

1. Теоретичний аналіз спеціальної літератури (психологічної, лінгвістичної, лінгводидактичної, психолінгвістичної, педагогічної, нейропсихологічної), сучасних підходів до виховання та навчання дітей з тяжкими порушеннями мовлення (дизартрією) виявив недостатній рівень розробки досліджуваної проблеми, що дозволило визначити пріоритетні напрямки мовленнєвого розвитку дитини дошкільного віку, зокрема корекції просодичної сторони мовлення дітей старшого дошкільного віку з псевдобульбарною та екстрапірамідною формами дизартрії легкого і середнього ступенів тяжкості.

2. Визначено компоненти просодичної сторони мовлення та критерії їх розвитку у дітей старшого дошкільного віку. Компонентами просодичної сторони мовлення та їх показниками (критеріями) виступають: частоти основного тону; спектральний аналіз голосних звуків; темп мовлення: швидкий, повільний, помірний (нормований); ритмічна сторона мовлення: ритмічна структура слова; тембр голосу: наявність або відсутність назальності, дзвінкості, глухості, тьмяності, звучності; сила голосу: нормальний, тихий, гучний; вживання логічного наголосу: сприймання та правильність відтворення в реченнях; вживання пауз під час мовленнєвого акту: розташування пауз у мовленнєвому потоці та компонент впливу – мовленнєве дихання: тип дихання; тривалість вдиху та видиху у спокійному стані, ритмічність, синхронність, сила, вплив на голосоутворення; тривалість цілеспрямованого струменя повітря; час максимальної фонації.

3. Розроблено методика діагностики рівня розвитку компонентів просодичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку. Аналіз

даних діагностичного експерименту засвідчив, що діти старшого дошкільного віку з дизартрією знаходяться на значно нижчому рівні розвитку просодичної сторони мовлення, ніж їх однолітки без його порушень. Крім того, категорія цих дітей є дуже неоднорідною. За матеріалами дослідження виявлено кілька рівнів розвитку компонентів просодичної сторони мовлення: високий (вікова норма), достатній, середній, низький і початковий, охарактеризовано їх специфіку.

4. Встановлено, що найбільш результативному розвитку та корекції компонентів просодичної сторони мовлення у дітей з дизартрією сприятиме проведення логоритмічних занять та (або) використання засобів логопедичної ритміки під час проведення корекційної (логопедичної) роботи. Відповідно було розроблено методику корекції просодичної сторони мовлення дітей старшого дошкільного віку з дизартрією засобами логопедичної ритміки структура якої мала три послідовні етапи: діагностико-пропедевтичний, змістовно-корекційний, функціонально-мовленнєвий. Кожний етап роботи був спрямований на вирішення конкретних логопедичних завдань. Запропонована методика висвітлює організацію цілеспрямованої роботи щодо розвитку всіх компонентів просодичної сторони мовлення.

5. Визначено психолого–педагогічні умови здійснення корекції просодичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку засобами логопедичної ритміки: *зовнішні* (організаційно-дидактичні) – організаційні, змістовні, матеріально-технічні, особистісні; *внутрішні* умови – мотиваційні, індивідуальні особливості розвитку.

6. У результаті проведеного експериментального дослідження доведено: 1) діагностика мовленнєвого та моторного розвитку дітей старшого дошкільного віку з дизартрією є необхідною передумовою корекційного процесу; 2) успішність і темпи корекції просодичної сторони мовлення старших дошкільників із дизартрією зумовлені диференційованим підходом під час логоритмічного впливу до різних форм дизартрії й необхідністю створення спеціальних умов для корекційно-педагогічного навчання; 3) темпи

нормалізації просодичної сторони мовлення, немовленнєвих та мовленнєвих функцій дітей старшого дошкільного віку з дизартрією підвищуються за умови комплексного підходу до планування та проведення системи організаційно-методичних і корекційно-логопедичних заходів з урахуванням складових компонентів просодичної сторони мовлення.

7. Підсумковий порівняльний аналіз рівнів сформованості просодичної сторони мовлення дітей старшого дошкільного віку з дизартрією засвідчив позитивні зміни, що відбулися під впливом корекційно-педагогічного навчання дітей засобами логопедичної ритміки в експериментальних групах: високого рівня розвитку просодичної сторони мовлення досягли 27,9% дітей з дизартрією (переважно з псевдобульбарною формою легкого ступеня – 24,3%), виявлено 43,6% дітей з достатнім рівнем розвитку, середній та низький рівень розвитку виявили 25% дітей з дизартрією. Після проведення формувального експерименту кількість дітей з дизартрією низького рівня розвитку суттєво зменшилася з 33,3% до 3,4%, початковий рівень в експериментальній групі не був виявлений. Отже, запроваджена методика корекції просодичної сторони мовлення дітей старшого дошкільного віку з дизартрією засобами логопедичної ритміки є ефективною для запровадження у логопедичну практику.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми корекції просодичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку у зв'язку з багатогранністю проблеми. Перспективу подальшого дослідження проблеми вбачаємо у розробці методик корекції просодичної сторони мовлення дітей з дизартрією середнього дошкільного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1.Артемова Е. А. Логопедическая работа по формированию звукопроизношения у дошкольников со стертой дизартрией / Е. А. Артемова, В. С. Бунина // Логопедия. – 2008. – № 1. – С. 50–53.
- 2.Артемова Е. Э. Особенности формирования просодики у дошкольников с речевыми нарушениями : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03 / Е. Э. Артемова. – М., 2005. – 156 с.
- 3.Арутюнян Э. А. О физиологических механизмах реализации логических ударений / Э. А. Арутюнян // Механизмы речеобразования и восприятия сложных звуков. – М. : Наука, 1966. – С. 18–30.
- 4.Архипова Е. Ф. Логопедическая работа с детьми раннего возраста : учебное пособие / Е. Ф. Архипова. – М. : АСТ ; Астрель, 2007. – 224 с.
- 5.Бабушкина Р. Л. Логопедическая ритмика : методика работы с дошкольниками, страдающими общим недоразвитием речи / Р. Л. Бабушкина, О. М. Кислякова ; под ред. Г. А. Волковой. – СПб. : КАРО, 2005. – 176 с. – (Коррекционная педагогика).
- 6.Бадалян Л. О. Детская неврология / Л. О. Бадалян. – М. : Наука, 1984. – 576 с.
- 7.Бельтюков В. И. Взаимодействие анализаторов в процессе восприятия и усвоения устной речи (в норме и патологии) / В. И. Бельтюков; НИИ Дефектологии АПН СССР. – М. : Педагогика, 1977. – 176 с.
- 8.Белякова Л. И. Заикание : учебное пособие для студентов педагогических институтов по специальности «Логопедия» / Л. И. Белякова, Е. А. Дькова. – М. : В. Секачев, 1998. – 304 с.
- 9.Белякова Л. И. Эволюционный аспект исследования регуляторных механизмов речевой функции / Л. И. Белякова, Ю. О. Филатова // Дефектология. – 2010. – № 5. – С. 21–29.
10. Березан О. І. Неврологічні основи логопедії : навчальний посібник для студентів спеціальності 6.010100 – «Корекційна освіта» / О. І. Березан. – Полтава : Друкарня ПП Ткалич А. М., 2008. – 92 с.

11. Блохина Л. П. Просодические характеристики речи и методы их анализа / Л. П. Блохина, Р. К. Потапова. – М. : [Б. и.], 1980. – 75 с.
12. Богуш А. М. Теорія і методика розвитку мовлення дітей раннього віку : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / А. М. Богуш. – К. : Слово, 2003. – 344 с.
13. Бондар В. І. Інклюзивне навчання та підготовка педагогічних кадрів для його реалізації / В. І. Бондар // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19, Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. пр. – Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – № 15. – С. 39–42.
14. Боряк О. В. Застосування логопедичної ритміки в роботі з дітьми із дизартрією / О. В. Боряк // «Новітні медико-психолого-педагогічні технології діагностики, запобігання і подолання мовленнєвих розладів» Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. – Полтава : ТОВ «Фірма» Техсервіс», 2009. – С. 11-17.
15. Боряк О. В. Дослідження темпоритмічної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку з дизартрією. / О. В. Боряк // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія : зб. наук. праць. – Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – № 17. – С. 30-34.
16. Буденная Т. В. Логопедическая гимнастика [Электронный ресурс] : методическое пособие / Т. В. Буденная – СПб. : ДЕТСТВО-ПРЕСС, 2001. – Режим доступа : http://www.pedlib.ru/Books/4/0398/4_0398-1.shtml
17. Бутакова Л. Г. Занятия ритмикой и логопедической ритмикой в детском саду и во вспомогательной школе / Л. Г. Бутакова. – М. : Просвещение, 1994. – 339 с.
18. Визель Т. Г. Основы нейропсихологии / Т. Г. Визель. – М. : АСТ ; Астрель, 2009. – 384, [16] с. : ил.
19. Винарская Е. Н. Дизартрия / Е. Н. Винарская. – М. : АСТ ; Астрель, 2009. – 141 с.

20. Власова Т. М. Фонетическая ритмика : пособие для учителя / Т. М. Власова, А. Н. Пфафенродт ; под ред. Н. Ф. Слезинной. – М. : Просвещение, 1989. – 160 с.

21. Волкова Г. А. Логопедическая ритмика : учебное пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2111 «Дефектология» / Г. А. Волкова. – М. : Просвещение, 1985. – 191 с.

22. Волкова Г. А. Психолого-логопедическое исследование детей с нарушениями речи / Г. А. Волкова. – С.-Петербург : РГПУ им. А. И. Герцена, 1993. – 94 с.

23. Галущенко В. І. Дослідження ритмічної здатності у дітей зі стертою формою дизартрії / В. І. Галущенко // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету. Серія «Соціально-педагогічна» / за ред.: О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський : ПП Мошинський В. С., 2008. – Вип. VIII. – С. 166–171.

24. Галущенко В. І. Особливості сприйняття мелодичних малюнків інтонації дітьми зі стертою формою дизартрії / В. І. Галущенко // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. – 2009. – Вип. XII. – С. 286–289.

25. Галущенко В. І. Розвиток просодичної сторони мовлення в онтогенезі / В. І. Галущенко // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Новітні медико-психолого-педагогічні технології діагностики, запобігання і подолання мовленнєвих розладів», (1–2 жовтня 2009 р.). – Полтава : ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2009. – С. 25–33.

26. Голубева Г. Г. Коррекция нарушений фонетической стороны речи у дошкольников : методическое пособие / Г. Г. Голубева. – СПб. : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена ; Изд-во «Союз», 2000. – 61 с.

27. Гуровец Г. В. Детская невропатология. Естественно-научные основы специальной дошкольной психологии и педагогики : учебное пособие для студ. сред. спец. учебных заведений / Г. В. Гуровец ; под ред. проф. В. И.

Селиверстова. – М. : Гуманитарный издательский центр «ВЛАДОС», 2004. – 303 с.

28. Давиденков С. Н. Симптоматология расстройств экспрессивной речи (1915) / С. Н. Давиденков // Хрестоматия по логопедии (извлечения и тексты) : учебное пособие для студентов высших и средних специальных педагогических учебных заведений. – М., 1997. – Т. 2. – С. 174–177.

29. Ермакова И. И. Коррекция речи и голоса у детей и подростков / И. И. Ермакова. – М. : Просвещение, 1996. – 342 с.

30. Ефименкова Л. Н. Формирование речи у дошкольников : (дети с общим недоразвитием речи) : книга для логопеда / Л. Н. Ефименкова. – 2-е изд., перераб. – М. : Просвещение, 1985. – 112 с.

31. Жак-Далькроз Э. Ритм / Э. Жак-Далькроз. – М., 2006. – 248 с.

32. Жинкин Н. И. Механизмы речи / Н. И. Жинкин. – М. : Академ. пед. наук РСФСР, 1958. – 370 с.

33. Зикеев А. Г. Развитие речи учащихся специальных (коррекционных) образовательных учреждений : учебное пособие для студ. высш. пед. учебных заведений / А. Г. Зикеев. – М. : Издательский центр «Академия», 2000. – 200 с.

34. Зимняя И. А. Речевой механизм в схеме порождения речи / И. А. Зимняя // Психологические и психолингвистические проблемы владения и овладения языком / под ред.: А. А. Леонтьева, Т. В. Рябовой. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1969. – С. 5–17.

35. Интонация / [подгот.: И. Г. Торсуевой, Е. А. Брызгуновой, С. М. Гайдучик и др.]. – Киев : Вища школа, Изд-во при Киев. ун-те, 1978. – 240 с.

36. Исаченко В. А. Логоритмика как составная комплексной реабилитации детей с тяжелой патологией речи в условиях логопедического санатория / В. А. Исаченко // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Новітні медико-психолого-педагогічні технології діагностики,

запобігання і подолання мовленнєвих розладів», (1–2 жовтня 2009 р.). – Полтава : ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2009. – С. 71–77.

37. Ільїна Н. В. Методологічні основи корекції розвитку образного мовлення у дошкільників із тяжкими мовленнєвими порушеннями / Н. В. Ільїна // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19, Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. пр. – Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – № 15. – С. 103–105.

38. Калягин В. А. Энциклопедия методов психолого-педагогической диагностики лиц с нарушениями речи : пособие для студентов, педагогов, логопедов и психологов / В. А. Калягин, Т. С. Овчинникова. – Санкт-Петербург : КАРО, 2004. – 426 с.

39. Картушина М. Ю. Конспекты логоритмических занятий с детьми 5–6 лет / М. Ю. Картушина. – М. : ТЦ Сфера, 2009. – 208 с.

40. Каше Г. А. Подготовка к школе детей с недостатками речи : пособие для логопеда / Г. А. Каше. – М. : Просвещение, 1985. – 207 с. : ил.

41. Кондратенко В. О. Особливості інтеграції рухової та мовленнєвої діяльності у дітей з дитячим церебральним паралічем / В. О. Кондратенко // Теорія і практика сучасної логопедії : зб. наук. пр. / Ін-т спец. педагогіки АПН України. – Київ : Актуальна освіта, 2006. – Випуск 3. – С. 52–53.

42. Коноваленко В. В. Фронтальные логопедические занятия в старшей группе для детей с общим недоразвитием речи. 3-й уровень. III период : пособие для логопедов / В. В. Коноваленко, С. В. Коноваленко. – М. : Издательство «ГНОМ и Д», 2002. – 104 с.

43. Коновалова Л. Ю. Логоритмика как эффективный метод преодоления речевых нарушений [Электронный ресурс] / Л. Ю. Коновалова, Е. А. Фогельгезанг. – Режим доступа : <http://festival.1september.ru/articles/527158/>

44. Конопляста С. Ю. Психолого-педагогічні основи комплексної корекції мовленнєвого розвитку дітей з ринолалією : автореф. дис. ... доктора

пед. наук : спец. 13.00.03 «Корекційна педагогіка» / С. Ю. Конопляста. – К., 2010. – 46 с.

45. Копытова С. В. Коррекционная работа с детьми с дизартрическими расстройствами речи / С. В. Копытова // Воспитание и обучение детей с нарушениями развития. – 2006. – № 3. – С. 63–69.

46. Купчак О. М. Корекція мовлення у дітей зі складними психофізичними розладами засобами логоритміки // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. – 2009. – Вип. XII. – С. 304–307.

47. Лаврова Е. В. Логопедия : основы фонопедии / Е. В. Лаврова. – М. : Академия, 2007. – 144 с.

48. Лебединская К. С. Нарушения психического развития в детском и подростковом возрасте / К. С. Лебединская, В. В. Лебединский. – М. : Академический Проект. – 2011. – 304 с.

49. Левченко И. Ю. Технологии обучения и воспитания детей с нарушениями опорно-двигательного аппарата / И. Ю. Левченко, О. Г. Приходько. – М. : Академия, 2003. – 320 с.

50. Ленів З. П. До проблеми застосування арттерапії в корекційно-виховній роботі з дітьми-логопатами старшого дошкільного віку / З. П. Ленів // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету. Серія «Соціально-педагогічна» / за ред.: О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський : ПП Мошинський В. С., 2008. – Випуск VIII. – С. 228–234.

51. Ленів З. П. До проблеми застосування сучасних технологій корекції мовлення дошкільників із заїканням засобами арттерапії / З. П. Ленів // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19, Корекційна педагогіка та психологія : зб. наук. пр. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – № 18. – С. 124–128.

52. Ленів З. П. Основні принципи та методи корекції порушень усного мовлення старших дошкільників засобами арттерапії / З. П. Ленів

// Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19, Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. пр. – Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – № 15. – С. 158–163.

53. Логвінова І. П. Формування комунікативної потреби дітей з аутизмом у невербальній взаємодії / І. П. Логвінова // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету. Серія «Соціально-педагогічна» / за ред.: О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – Випуск XII. – С. 59–61.

54. Логопедия : методические традиции и новаторство / под ред.: С. Н. Шаховской, Т. В. Волосовец. – М. : Издательство Московского психолого-педагогического института ; Воронеж : Издательство НПО «МОДЭК», 2003. – 336 с.

55. Логопедия : методическое наследие : в 5 кн. Кн. I : Нарушения голоса и звукопроизводительной стороны речи : в 2 ч. Ч. 2. : Ринолалия. Дизартрия : пособие для логопедов и студентов дефектологических факультетов педагогических вузов / под ред. Л. С. Волковой. – М. : Гуманитарный издательский центр «ВЛАДОС», 2006. – 303 с.

56. Логопедия : учебное пособие для студентов пед. ин-тов по спец. «Дефектология» / Л. С. Волкова, Р. И. Лалаева, Е. М. Мастюкова и др. ; под ред. Л. С. Волковой. – М. : Просвещение, 1989. – 528 с. : ил.

57. Логопедія : підручник / за ред. М. К. Шеремет. – четверте видання, перероблене та доповнене. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2018. – 672 с.

58. Лопатина Л. В. К вопросу о структуре фонетико-фонематического дефекта у дошкольников со стертой дизартрией / Л. В. Лопатина // Логопед в детском саду : научно-методический журнал. – 2007. – № 5 (20). – С. 17–19.

59. Лопатина Л. В. Комплексный подход в диагностике и коррекции общего недоразвития речи у детей / Л. В. Лопатина // Дошкольная педагогика. – 2003. – № 5. – С. 32–35.

60. Лопатина Л. В. Преодоление речевых нарушений у дошкольников (коррекция стертой дизартрии) : учебное пособие / Л. В. Лопатина, Н. В. Серебрякова. – СПб. : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена ; Союз, 2001. – 191 с.
61. Лопатина Л. В. Проявления и диагностика фонетических нарушений при стертой дизартрии / Л. В. Лопатина // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – 2006. – Т. 6, № 14. – С. 219–230.
62. Лопухина И. С. Логопедия. Речь, ритм, движение / И. С. Лопухина. – 2-е изд. – СПб. : КОРОНА принт, 2004. – 128 с.
63. Луценко І. О. Теоретичні та методичні засади розвитку комунікативно-мовленнєвої сфери дитини. Від народження до 6 років : [монографія] / І. О. Луценко. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 291 с.
64. Малярчук А. Я. Дидактичний матеріал для виправлення мовленнєвих недоліків : у 2-х ч. Ч. I : навч. посібник / А. Я. Малярчук. – К. : Літера ЛТД, 2005. – 272 с. : іл.
65. Малярчук А. Я. Дидактичний матеріал для виправлення мовленнєвих недоліків : у 2-х ч. Ч. II : навч. посібник / А. Я. Малярчук. – К. : Літера ЛТД, 2005. – 184 с. : іл.
66. Мамайчук И. И. Психокоррекционные технологии для детей с проблемами в развитии / И. И. Мамайчук. – СПб. : Речь, 2006. – 400 с.
67. Манько Н. В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку : науково-методичний посібник / Н. В. Манько. – К. : КНТ, 2008. – 256 с.
68. Марченко І. С. Спеціальна методика початкового навчання української мови (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників) : навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів : спеціальність : «Корекційна освіта (логопедія)» / І. С. Марченко. – 1-ше видання. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. – 288 с.

69. Миронова С. П. Диференціація роботи логопеда дошкільного закладу з батьками вихованців / С. П. Миронова, В. П. Пельвецька // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету. Серія «Соціально-педагогічна» / за ред.: О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – Випуск XII. – С. 315–319.

70. Мозгова Г. П. Негативний психологічний клімат оточення – основа виникнення психосоматичних захворювань у дітей / Г. П. Мозгова // Логопедія. – 2011. – № 1. – С. 51–54.

71. Музыкальное воспитание детей с проблемами в развитии и коррекционная ритмика : учебное пособие для студ. сред. пед. учебных заведений / Е. А. Медведева, Л. Н. Комиссарова, Г. Р. Шашкина, О. Л. Сергеева ; под ред. Е. А. Медведевой. – М. : Издательский центр «Академия», 2002. – 224 с.

72. Насонова Т. Р. Методика коррекционно-развивающих занятий с использованием логоритмических упражнений для детей с недостатками речевого развития // Коррекционная педагогика. – 2010. – № 2 (38). – С. 34–45.

73. Овчинникова Т. Технологии создания музыкальной коррекционно-развивающей среды в логопедическом детском саду [Электронный ресурс] / Т. Овчинникова // Імідж сучасного педагога (спеціальна педагогіка: теорія; практика логопедії) : науково-практичний освітньо-популярний журнал. – 2005. – № 6–7 (55–56). – Режим доступа : http://www.ukrdeti.com./200513_a6_2005.html

74. Овчинникова Т. С. Музыка, ритм і співи в логопедичній роботі : методичний посібник для логопедів, учителів, вихователів і музичних керівників загальноосвітніх і спеціальних навчальних закладів / за наук. ред. Л. О. Федорович. – Кременчук : Християнська Зоря, 2009. – 83 с.

75. Оганесян Е. В. Логопедическая ритмика / Е. В. Оганесян. – М., 1998. – 98 с.

76. Олейник Т. В. Роль логоритмических игр в развитии речи детей раннего возраста // Коррекционная педагогика. – 2010. – № 3 (39). – С. 46–52.
77. Орлова О. С. Нарушения голоса у детей : учебно-методическое пособие / О. С. Орлова. – М. : АСТ ; Астрель ; Транзиткнига, 2005. – 125 с.
78. Основы дошкольной педагогики / под ред.: А. В. Запорожца, Т. А. Марковой. – М., 2007. – 256 с.
79. Пахомова Н. Г. Диагностика мовленнєвої готовності дітей старшого дошкільного віку з дизартрією до навчання в школі : навчально-методичний посібник / Н. Г. Пахомова. – Вид. 2-ге, доповн. – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2009. – 107 с. – (Рекомендовано Міністерством освіти і науки України).
80. Пахомова Н. Г. Формування мовленнєвої готовності дітей старшого дошкільного віку з дизартрією до навчання у школі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03 / Н. Г. Пахомова ; Інститут спеціальної педагогіки АПН України. – К., 2006. – 258 с.
81. Пищалка Я. О. Конспекти логоритмічних занять для дітей дошкільного віку із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення / Я. О. Пищалка, Л. О. Федорович. – Запоріжжя : ТОВ «ЛПС» ЛТД, 2009. – 188 с.
82. Плиска О. І. Фізіологія вищої нервової діяльності та сенсорних систем : посібник / О. І. Плиска. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 285 с.
83. Поваляева М. А. Комплексная педагогическая диагностика и коррекция речевых нарушений при дизартрии у детей старшего дошкольного возраста / М. А. Поваляева. – Ростов-н/Д. : Изд-во РГПУ, 1996. – 44 с.
84. Поваляева М. А. Полный справочник : настольная книга логопеда / М. А. Поваляева. – М. : АСТ ; Полиграфиздат, 2010. – 608 с.
85. Поваляева М. А. Справочник логопеда / М. А. Поваляева. – Изд. 5-е. – Ростов н/Д. : Феникс, 2006. – 445, [1] с. : ил. – (Справочник).

86. Поварова І. А. Особенности формування просодики в онтогенезе и дизонтогенезе : (на примере заикання) / І. А. Поварова // Логопедия. – 2006. – № 1. – С. 12–31.

87. Пушкар Л. В. Методичні засади формування музичних компетенцій студентів педагогічних університетів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 «Педагогіка» / Л. В. Пушкар ; Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка. – Київ, 2009. – 20 с.

88. Ромась О. Ю. Характеристика голосової функції у хворих на рак гортані після реконструктивних втрачань / О. Ю. Ромась // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19, Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. пр. – Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – № 17. – С. 215–221.

89. Румянцева Е. Ю. Логопедическая ритмика в комплексной работе по преодолению нарушения речи у детей (на модели дизартрии) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 «Дефектология» / Е. Ю. Румянцева. – СПб., 1999. – 218 с.

90. Рычкова Н. А. Логопедическая ритмика / Н. А. Рычкова. – М. : Гном-Пресс, 1998. – 36 с.

91. Савицький А. М. Корекційно-реабілітаційна робота з відновлення рухових функцій у дітей з постопераційною моторною афазією / А. М. Савицький // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету. Серія «Соціально-педагогічна» / за ред.: О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський : ПП Мошинський В. С., 2008. – Випуск VIII. – С. 252–257.

92. Самойленко Н. С. Логопедическая ритмика : пособие для работников логопед учреждений / под ред. и с предисловием Заслуженного деятеля науки проф. В. А. Гиляровского. – М. : Учпедгиз, 1941. – 80 с.

93. Синьов В. М. Мультидисциплінарний (медико-психолого-педагогічний) характер діагностики і корекції розвитку особистості при порушеннях процесу соціалізації / В. М. Синьов // Психолого-педагогічні засади розвитку особистості в освітньому просторі : матеріали

методологічного семінару АПН України, (Київ, 19 березня 2008 р.). – К. : [Б. в.], 2008. – С. 527–532.

94. Слобин Д. Психолінгвістика / Д. Слобин, Дж. Грин ; переклад з англійського Е. И. Негневицкой ; під общ. ред. і з передислов'ям докторки філологічних наук А. А. Леонтьєва. – М. : Прогресс, 1976. – 336 с.

95. Смирнова И. А. Логопедическая диагностика, коррекция и профилактика нарушений речи у дошкольников с ДЦП. Алалия, дизартрия, ОНР : учебно-методическое пособие для логопедов и дефектологов. – СПб. : ДЕТСТВО-ПРЕСС, 2010. – 320 с. : ил.

96. Соботович Е. Ф. Проявления стертых дизартрий и методы их диагностики / Е. Ф. Соботович, А. Ф. Чернопольская // Дефектология. – 1974. – № 4. – С. 20–21.

97. Соботович Е. Ф. Психолінгвістическа структура речевої діяльності і механізми її формування / Е. Ф. Соботович. – К. : ИЗМН, 1997. – 44 с.

98. Соботович Е. Ф. Структура речевої діяльності і механізми її формування : науко-методическое пособие / Е. Ф. Соботович ; АПН України, Інститут дефектології. – К., 1974. – 44 с.

99. Соботович Е. Ф. Концепції стандарту спеціальної освіти дітей дошкільного віку з порушеннями мовленнєвого розвитку // Дефектологія. – 2002. – № 1. – С. 2–7.

100. Тарасун В. В. Логодидактика : навчальний посібник для вищих навчальних закладів / В. В. Тарасун. – К. : Видавництво Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2004. – 348 с.

101. Тарасун В. В. Нейропсихологічна діагностика мовленнєвих функцій дітей дошкільного віку / В. В. Тарасун // Матеріали ІІ Міжнародної науко-практичної конференції «Новітні медико-психолого-педагогічні технології діагностики, запобігання і подолання мовленнєвих розладів», (1–2 жовтня 2009 р.). – Полтава : ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2009. – С. 192–200.

102. Тищенко В. В. Оволодіння артикуляційними та акустичними ознаками фонем рідної мови в онтогенезі / В. В. Тищенко // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету. Серія «Соціально-педагогічна» / за ред.: О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – Випуск XII. – С. 345–349.

103. Тищенко В. В. Як навчити дитину правильно розмовляти: від народження до 5 років : поради батькам / В. В. Тищенко, Ю. В. Рібцун. – К. : Літера ЛТД, 2006. – 128 с.

104. Трофіменко Л. І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ : програмно-методичний комплекс / Л. І. Трофіменко. – К. : Актуальна освіта, 2007. – 120 с.

105. Український дефектологічний словник / за редакцією академіка В. І. Бондаря. – Київ : Милосердя України, 2001. – 212 с.

106. Цейтлин С. Н. Язык и ребенок : лингвистика детской речи : учебное пособие / С. Н. Цейтлин. – М. : ВЛАДОС, 2000. – 240 с.

107. Шашкина Г. Р. Логопедическая ритмика для дошкольников с нарушениями речи : учебное пособие для студ. высш. пед. учебных заведений / Г. Р. Шашкина. – М. : Издательский центр «Академия», 2005. – 192 с.

108. Шеремет М. К. Науково-теоретичні засади проблеми діагностики і корекції мовленнєвого розвитку в дітей раннього віку / М. К. Шеремет, Н. В. Манько // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19, Корекційна педагогіка та психологія : зб. наук. пр. – К., 2007. – № 8. – С. 88.

109. Шеремет М. К. Основні закономірності засвоєння рідної мови дітьми раннього віку : нейрофізіологічний аспект / М. К. Шеремет // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Новітні медико-психолого-педагогічні технології діагностики, запобігання і подолання мовленнєвих розладів», (1–2 жовтня 2009 р.). – Полтава : ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2009. – С. 223–229.

110. Шеремет М. К. Психолого-педагогічні основи підготовки слабочуючих дітей до навчання в школі : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.03 / Марія Купріянівна Шеремет. – К., 1997. – 437 с.

111. Шеремет М. К. Формування мовленнєвої готовності дітей старшого дошкільного віку з дизартрією до навчання в школі : навчально-методичний посібник / М. К. Шеремет, Н. Г. Пахомова. – К., 2009. – 137 с.

112. Шульженко Д. І. Дитина з аутичними порушеннями як суб'єкт навчальної діяльності / Д. І. Шульженко // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету. Серія «Соціально-педагогічна» / за ред.: О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський : ПП Мошинський В. С., 2008. – Випуск VIII. – С. 133–141.